

УДК 21.15.47

М. В. Несправа
кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціальних дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ПРИЧИНИ ІСЛАМОФОБІЇ В КРАЇНАХ ЗАХОДУ

Постановка проблеми. Одним із нових термінів, який швидко набуває популярності в сучасному релігієзнавчому дискурсі, є термін «ісламофобія». Це поняття вживають на позначення зростання в країнах Заходу негативних настроїв щодо мусульман, передусім мігрантів. Розібратися в тому явищі, яке позначає даний термін – важливе завдання для дослідників, адже це не тільки допоможе прояснити роль, яку відіграють релігійні процеси в житті сучасного західного суспільства, але й допоможе отримати цінну інформацію щодо можливих шляхів врегулювання релігійних конфліктів у суспільстві XXI ст., які кожного року забирають життя багатьох людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед авторів, які вивчають проблему ісламофобії, потрібно назвати О. Бібікову [1], П. Готтчолка [7], К. Педзвіатра [2], М. Сулову [3], Ф. Халлідея [8], Л. Шерідан [11], А. Шрьока [12] та інших. Дані автори розглянули цю тему в багатьох аспектах – процесуальному, сутнісному, етичному, нормативному, історичному, соціальному, міжнародно-правовому, а також онтологічному, але питання причин ісламофобії не було центральним в їхніх працях, що спричинило наше дослідження.

Мета статті полягає в експлікації причин ісламофобії та їх аналізі, у процесі якого будуть виокремлені її причини, які мають вирішальний характер для даного явища.

Виклад основного матеріалу нашого дослідження ми розпочнемо з уточнення змісту терміна «ісламофобія». Дане поняття широко використовують із кінця 1990-х рр. Навіть називають конкретну дату – 1997 р., коли один із дослідницьких центрів оприлюднив доповідь під назвою «Ісламофобія – виклик для всіх», що стало початком широкого вживання згаданого терміна. Зазначимо, що відомі випадки і більш раннього використання цього слова, наприклад, 1910 р. [2, с. 238]. Варто зауважити, що релігієзнавці також використовують близькі за контекстом терміни «арабофобія», «мусульманофобія» тощо.

Після терактів 11 вересня 2001 р. ісламофобія стає помітним суспільним феноменом у країнах Заходу, зростаючи з інформацією про кожен новий теракт, що вчиняють у Західному світі радикальні прихильники ісламу, яких прийнято в релігієзнавстві, а також у поліцейських документах Західного світу називати терміном «джихадісти».

Щодо значення поняття «ісламофобія» існують різні погляди, проте найбільш популярним є трактування ісламофобії як різновиду ксенофобії, яка спрямована на представників мусульманської релігії. У релігієзнавчій літературі поширеними є, наприклад, такі визначення: «Сьогодні ісламофобією прийнято називати свідомо помилкове судження про іслам або його дискримінацію» [1, с. 88]; «ісламофобія – це узагальнення негативних поглядів чи відчуттів щодо ісламу або його прихильників» [2, с. 239].

Термін «ісламофобія» позначає наявні настрої в сприйнятті мусульман мешканцями країн Заходу. Існування цього явища фіксується методами емпіричних досліджень. Наприклад, соціологічні опитування вказують на зростання негативних настроїв щодо мусульманського населення. Так, за даними низки соціопитувань, у 2002 р. неприхильність до мусульман виражали 29% американців, у 2007 р. – 35%, а у 2010 р. – 53% опитуваних [3, с. 93]. Проявляється ця неприхильність може по-різному, коливаючись від насильницьких дій щодо мусульманського населення до дискримінації під час влаштування на роботу. Серед найбільш трагічних проявів ісламофобії можна назвати теракти норвезького терориста Андерса Брейвіка, внаслідок яких заги-

нули 77, а було поранено ще 150 мирних людей. Цікаво зазначити, що дослідники фіксують наявність ісламофобії як у тих країнах Заходу, де є великі громади мусульманських мігрантів (наприклад, у Франції), так і в тих західних країнах, де кількість мусульман є мінімальною (наприклад, у Польщі) [2].

На початку розгляду причин появи ісламофобії назвемо терористичні акти, які в останні часи регулярно відбуваються в країнах Заходу. З огляду на те, що терористи, які сповідують погляди радикального ісламу, кожного року вбивають громадян країн Західного світу, його мешканці починають все більше боятися тих людей, релігію яких сповідували такі терористи. Звісно, розсудливі люди не можуть не зауважити, що в кожній нації, у кожній релігії є свої радикали, за яких не може нести відповідальність весь народ, всі представники якоїсь релігії. Приклад А. Брейвіка показує, що навіть серед норвежців – багато в чому секулярної та мирної нації – можуть бути свої фанатики. Однак фобії щодо норвежців не виникає, адже це був, хоча і жахливий, але все ж такі одиничний випадок, а джихадісти останнім часом вбивають в Європі людей регулярно. Якщо 2014 р. у країнах Європейського Союзу (далі – ЄС) сталися чотири теракти, які експерти Європолу класифікували як такі, що були інспіровані радикальним ісламом [4, с. 18–19], то 2015 р. таких терактів було вже сімнадцять [5, с. 22], а у 2016 р. – тринадцять [6, с. 22]. 2017 р. теж відбулося чимало джихадійських терористичних атак у різних країнах Заходу – навмисні наїзди машин терористів на мирних громадян, розстріли мешканців, вибухи тощо.

Другою причиною поширення ісламофобії є історичне підґрунтя цих настроїв. Річ у тому, що мешканці Заходу воювали з мусульманськими народами з перших років виникнення ісламу в VII ст. Мусульманські та європейські країни мають довгу історію кривавих протистоянь. Це і хрестові походи, про які мешканці мусульманських країн не хочуть забувати, називаючи їх величезною несправедливістю з боку християнства. Це і вторгнення мусульманських завойовників на землі Піренейського півострова, яке європейцям вдалося зупинити лише у Франції. Це і кривава війна за звільнення Іспанії від мусульманських еміратів. Це і просування турків на Балканах, яке вдалося зупинити лише під Віднем. Це і колоніальні війни, які вели, зокрема й з мусульманським населенням, країни Європи, прагнучи його підкорити. Спроби представити одну зі сторін даного протистояння як нападника, а іншу як потерпілого не мають сенсу – з обох боків було наявним невинувдане насилля. Тероризм у сучасній Європі актуалізував пам'ять про дане протистояння, виступаючи свого роду продовженням попередніх зіткнень між мусульманами та народами Заходу. Всі висловлені раніше прогнози про встановлення миру на землях Західного світу виявилися, на жаль, занадто оптимістичними.

Третя причина – це конфлікт ідентичностей, який ми можемо спостерігати в країнах Заходу між місцевим населенням і мусульманськими мігрантами. Конрад Педзвіатр справедливо зазначає, що образ мусульман як «інших» або «чужинців» відіграв важливу роль у формуванні європейської ідентичності. Він перелічує негативні образи мусульман, які вивели у своїх творах Іоанн Дамаскін, Данте Аліг'єрі, Вольтер та інші представники європейської культури, і зауважує: «Формуванню спрощеного образу ісламу в Європі однаково сприяли релігійні діячі, поети, письменники, а також і мандрівники» [2, с. 239]. Звісно, деяка частка інформації в цих образах була прикладами передсудів і по-

милок, заснованих на відсутності глибоких знань щодо ісламу та життя мусульман, але дані уявлення вийшли в європейську культуру, стали її частиною. Зображуючи, чим нібито є мусульмани, європейці намагалися зобразити, чим не є вони самі, виносячи назовні свої власні страхи й уособлюючи їх у постаті мусульманина як «чужинця».

Тут важливо також зазначити, що мусульманські мігранти, які масово прибувають в Європу, здебільшого не поспішають інтегруватися в місцеве суспільство. Вони вдягають інший одяг, мають відмінні звички порівняно з місцевим населенням, сповідують іншу релігію. Все це налаштує на сприйняття їх саме як «інших», як чужинців, що іманентно пов'язано з відчуттям страху або неприязні. Збереження мусульманами поваги до власних традицій розглядається як прояв неповаги до місцевих звичаїв [3, с. 96]. Тут виникає ґрунт для появи «побутової» ісламофобії як реакції на чужу культуру. Оскільки «сама релігія є базою культурної своєрідності мусульманських мігрантів в Європі, і саме вона виступає перешкодою для асиміляції чи інтеграції» [1, с. 90], негативне ставлення до чужинців переноситься на іслам як на релігію цих «інших» порівняно з місцевими мешканцями людей. Ці укорінені в психології процеси відіграють значну роль у сприйнятті мусульман мешканцями Західного світу.

Варто зробити ремарку, що деякі релігієзнавці вказують на те, що ісламофобія фіксує стигматизовану позицію мусульман у сучасному світі. Е. Нортон пише, що мусульмани зайняли місце, яке мали євреї у свідомості європейців першої половини ХХ ст. [9]. К. Педзівіатр зазначає, що «із завершенням Холодної війни і зникненням минулого ворога – іншого», яким став мусульманський світ у найбільш спрощеному, викривленому вигляді [2, с. 246]. Нам здається, що позиції Е. Нортона та К. Педзівіатра є занадто сміливими узагальненнями, які не стосуються реальності, але все ж таки конфлікт ідентичностей відіграє значну роль у контексті поширення ісламофобії.

Продовжуючи розгляд даної причини ісламофобії, варто зупинитися також на питанні залежності ісламофобії від кількості мігрантів. Конрад Педзівіатр зробив цікаве спостереження, що рівень ісламофобії мешканців тієї чи іншої країни насправді жорстко не прив'язаний до кількості мусульман у цій країні. Він демонструє такі цифри: у Франції, де проживає найбільша кількість мусульманських емігрантів в Європі (понад п'ять мільйонів), рівень ісламофобії дещо нижче, ніж у Польщі, де мешкає 0,1% мусульман, тобто лише 35 тисяч осіб [2, с. 237]. Дослідник висуває гіпотезу, що ісламофобія пов'язана із самоідентичністю місцевого населення та його ставленням до ідентичності мусульман. У Польщі, яка протягом тривалого часу розглядала себе як європейський «оплот християнства», мусульмани багатьма сприймаються як загроза Європі, незважаючи на те, що самих мусульман поляки могли і не побачити ніколи протягом свого життя на вулицях польських міст і селищ. У даному контексті доцільно згадати вчення А. Тойнбі про «розлами» між різними цивілізаціями та роль «форпостів», які вибрали собі місію захисту «своєї» цивілізації від зазіхань цивілізації чужинців – таке ставлення до чужинців є важливим чинником розвитку поляків протягом тривалого часу.

Четверта причина ісламофобії пов'язана, на нашу думку, з економічною сферою. Не секрет, що чимало мешканців Європи розглядають мігрантів із мусульманських країн як нахлібників, на утримання яких йде значна частка їхніх податків. Свого часу уряди європейських країн заохочували міграцію з мусульманських країн, сподіваючись на те, що нові громадяни будуть виконувати ту роботу, на яку не погоджуються місцеві мешканці. Однак добре відомо, що далеко не всі мігранти із країн Близького Сходу, переселяючись до Європи, шукають працевлаштування. Багато з них живуть на допомогу, яка сплачується з податків громадян.

Тобто з-поміж мігрантів європейські країни отримали не тільки певну кількість людей, які працюють на благо їх-

ніх економік, але і деяку кількість осіб, що є тягарем для цих економік. До цього варто додати, що малозабезпечені прошарки місцевого населення розцінюють мігрантів як конкурентів у питаннях працевлаштування. Релігієзнавець О. Бібікова наголошує на тому, що із глобальною економічною кризою 2008 р. рівень життя в деякій частині населення Європи погіршився, що стимулювало популярність уявлень, що мігранти «забирають роботу» в місцевих [1, с. 91]. Звісно, такі настрої є однією із причин ісламофобії.

П'ята причина ісламофобії – сучасні війни, які ведуть країни Заходу на територіях мусульманських держав. Перебуваючи в Іраку, Афганістані й інших мусульманських країнах, війська західних країн зазнають втрат. Так, М. Сулова зазначає, що під час перебування в цих країнах війська Заходу втрачають своїх солдатів, а це переконує мешканців західних держав розглядати представників тих народів, які вбивають їхніх військових, як тих людей, кого варто боятися або відчувати до них ненависть [3, с. 92]. Наприклад, у військових діях Сполучених Штатів Америки (далі – США) та їхніх союзників, які велися в Афганістані у 2001–2014 рр. у відповідь на терористичні акти 11 вересня, загинуло понад три тисячі військових країн Заходу, серед них понад 2 300 – зі США, 453 – з Великої Британії, Канада втратила 158 військових загиблими, Франція – 86, Німеччина – 54 тощо [10]. Поранених були десятки тисяч. У цих людей є родичі, близькі, знайомі, які могли відчувати страх або неприязнь до жителів Близького Сходу, де загинули або були поранені їхні близькі, а також ділитися своїми емоціями з іншими, що теж стало внеском у поширення ісламофобських настроїв у західних країнах.

Шоста причина – це політичні амбіції правих сил у країнах Заходу. Спостерігаючи за поширенням невдоволення мігрантами з мусульманських країн, політичні сили вирішили використати це у своїх інтересах. Можна побачити значне посилення в Європі позицій правих партій, які активно використовують ісламофобську риторіку. Релігієзнавці підкреслюють, що ісламофобія допомагає правим партіям мобілізувати свій електорат [2, с. 240]. Звісно, політична культура та правові інститути країн Заходу стримують прояви ісламофобії на політичному рівні, однак, діставши навіть помірковану підтримку з боку деяких політичних сил, ісламофобія отримала значний потенціал для подальшого культивування в Європі, вона вийшла на новий рівень свого розвитку як суспільного феномена.

Сьоомою причиною ісламофобії є поширена в Європі релігіофобія, тобто неприязнь до будь-яких проявів релігійного. Як пише Конрад Педзівіатр, «релігіофобія – це відраза до священного як такого в суспільній сфері» [2, с. 239]. Багато країн Європи є настільки секуляризованими, що вияви релігійного чуття вважаються там чимось таким, що кидає виклик громадянському суспільству. Оскільки мусульмани принципові в питанні публічного вияву своєї релігійності, у деяких країнах Європи (наприклад, у державах Північної Європи) вони стають мішенню релігієфобських проявів. Тобто деяка частка європейців ставляться з неприязню до мусульман не через те, що вони є вірними ісламу, а через те, що вони наполегливі в сповіданні релігії як такої. Цей чинник не є основним у поширенні ісламофобії, але він теж впливає на її розвиток.

Звісно, релігієзнавці також обговорюють інші причини поширення ісламофобії, однак, ми не вважаємо їх ключовими або взагалі розглядаємо їх як сумнівні. Останнє можна сказати, наприклад, щодо конспірологічних теорій, які популярні серед низки дослідників.

Так, О. Бібікова вважає, що «ісламофобія є проектом, мета якого – не дозволити країнам близькосхідного регіону посісти гідне місце серед розвинутих країн світу» [1, с. 87]. За її словами, у джихадійських терактах у США та Європі винні хто завгодно, але не самі джихадісти: «Сполучені Штати ведуть війну з ісламом як методами інформаційної війни, так і справжнім озброєним протистоянням – шляхом всебічної мобілізації терористів у регіоні» [1, с. 98]. Нам здається така позиція спробою апології ісламу, яка принесла ло-

гіку в жертву бажанню виправдати джихадізм за будь-яку ціну. Стверджуючи, що ісламофобія «виникла як реакція на зростання політичної та економічної потужності мусульманських країн» [2, с. 91], О. Бібікова явно переопіює досягнення країн Близького Сходу, а її конспірологічні думки про роль західних спецслужб у зазначеному питанні є сумнівними з погляду відомого методологічного правила «Лезо Оккама» – якщо є декілька пояснень, варто вибирати те, яке є більш простим. Ісламофобія як суспільне явище цілком модно пояснити за допомогою наукових даних, воно не потребує для свого обґрунтування конспірологічних теорій.

Також ще однією причиною ісламофобії релігієзнавці часто називають діяльність засобів масової інформації (далі – ЗМІ) [3, с. 94]. Добре відомо, що мешканці країн Заходу, згідно з даними досліджень, отримують інформацію про мусульман здебільшого зі ЗМІ. Тому деякі автори роблять висновок, що саме засоби масової інформації винні в ісламофобії. Нам здається, що такий висновок є результатом логічної помилки. Річ у тому, що ЗМІ – це інструмент поширення інформації, і поширює він смисли, які вже користуються попитом в суспільстві. Наприклад, якщо в суспільстві відбуваються теракти, суспільство прагне знати, хто їх скоїв. Через розвинуту правову систему та певну культуру засоби масової інформації на Заході не можуть собі дозволити відверто фабрикувати новини, вони намагаються відповідати запитам своїх користувачів. Тобто первинним тут є не те, що роблять засоби масової інформації, а те, чого прагне аудиторія, на яку вони працюють. Засоби масової інформації є дзеркалом суспільства, а отже, намагаються відображати його потреби, фобії та сподівання. Тому ЗМІ – не причина ісламофобії, а ретранслятор вже наявних настроїв у суспільстві, зокрема й ісламофобських. Якщо уявити, що західні ЗМІ в один момент зникнуть, це не буде означати, що водночас зникне й ісламофобія. Тому ми не вважаємо, що засоби масової інформації як такі є її причиною.

Висновки. На підставі вищезазначеного ми дійшли таких висновків. Існує як мінімум сім чинників, які є важливими причинами ісламофобії в сучасних країнах Заходу.

По-перше, це релігійно вмотивовані терористичні акти, які в останні часи регулярно відбуваються в країнах Заходу. По-друге, це чинник наявності історичного підґрунтя мусульмансько-європейського протистояння. По-третє, це конфлікт ідентичностей, який ми можемо спостерігати в країнах Заходу між місцевим населенням і мусульманськими мігрантами. По-четверте, це економічний чинник, який виражається в тому, що чимало мешканців Європи розглядають мігрантів із мусульманських країн як осіб, на утримання яких йде значна частка їхніх податків. По-п'яте, це сучасні війни, які ведуть країни Заходу на територіях мусульманських держав. По-шосте, це політичні амбіції правих сил у країнах Заходу. По-сьоме, це поширена в Європі релігіофобія, тобто неприязнь до будь-яких проявів релігійності.

Література

1. Бибикова О. Исламофобия на Западе и в России // О. Бибикова // Ислам в современном мире. – 2015. – № 11(2). – С. 87–100.
2. Педзивиатр Конрад. Исламофобия в Польше : на материале новейших социальных исследований / К. Педзивиатр // Ученые записки Казанского университета. Серия «Гуманитарные науки». – 2015. – № 1. – С. 236–249.
3. Суслова М. Исламофобия в США и России : социально-политические особенности проблемы / М. Суслова // Вестник ВолГУ. Серия 4 : История. Регионоведение. Международные отношения. – 2012. – № 1. – С. 91–97.
4. EU Terrorism Situation & Trend Report 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-2015> (дата доступу: 05.11.2017).
5. EUTerrorismSituation&TrendReport2016[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.europol.europa.eu/>

activities-services/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2016 (дата доступу: 05.11.2017).

6. EU Terrorism Situation & Trend Report 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/eu-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2017> (дата доступу: 05.11.2017).

7. Gottschalk P. Islamophobia : Making Muslims the Enemy / Peter Gottschalk, Gabriel Greenberg. – Rowman & Littlefield, 2008. – 181 p.

8. Halliday F. “Islamophobia” reconsidered / Fred Halliday // Ethnic and Racial Studies. – 1999. – Vol. 22. – Iss. 5. – P. 892–902.

9. Norton A. On the Muslim Question / A. Norton. – Princeton University Press, 2013.

10. Operation Enduring Freedom (OEF) U. S. Casualty Status [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.defense.gov/casualty.pdf> (дата доступу: 05.11.2017)

11. Sheridan L.P. Islamophobia Pre- and Post-September 11-th, 2001 / Lorraine P. Sheridan // Journal of Interpersonal Violence. – 2006. – Vol 21. – Issue 3. – P. 317 – 336.

12. Shryock A. Islamophilia : Beyond the Politics of Enemy and Friend / Andrew Shryock. – Indiana University Press, 2010. – 260 p.

Анотація

Несправа М. В. Причини ісламофобії в країнах Заходу. – Стаття.

У статті розглядаються терористичний, історичний, культурний, економічний, мілітарний, політичний та секулярний чинники поширення ісламофобії в країнах Західного світу. Першим чинником є релігійно вмотивовані терористичні акти, які останнім часом регулярно відбуваються в країнах Заходу. Другим чинником є наявність історичного підґрунтя в мусульмансько-європейському протистоянні. Третім чинником є конфлікт ідентичностей, який ми можемо спостерігати в країнах Заходу між місцевим населенням і мусульманськими мігрантами. Четвертим чинником є економічний, який виражається в тому, що чимало мешканців Європи розглядають мігрантів із мусульманських країн як осіб, на утримання яких йде значна частка їхніх податків. П'ятим чинником – це сучасні війни, які ведуть країни Заходу на територіях мусульманських держав. Шостим чинником – це політичні амбіції правих сил у країнах Заходу. Сьомий чинник – це поширена в Європі релігіофобія, тобто неприязнь до будь-яких проявів релігійного.

Ключові слова: ісламофобія, іслам, тероризм, релігієзнавство, релігійний конфлікт.

Аннотация

Несправа Н. В. Причины исламофобии в странах Запада. – Статья.

В статье рассматриваются террористический, исторический, культурный, экономический, милитарный, политический и секулярный факторы распространения исламофобии в странах Западного мира. Первым фактором является религиозно мотивированные террористические акты, которые в последнее время регулярно происходят в странах Запада. Вторым фактором является наличие исторической основы мусульманско-европейского противостояния. Третьим фактором является конфликт идентичностей, который мы можем наблюдать в странах Запада между местным населением и мусульманскими мигрантами. Четвертым фактором является экономический, выражающийся в том, что многие жители Европы рассматривают мигрантов из мусульманских стран как людей, на содержание которых идет значительная часть их налогов. Пятый фактор – это современные войны, которые ведут страны Запада на территориях мусульманских государств. Шестой фактор – это политические амбиции правых сил в странах Запада. Седьмой фактор – распространенная в Европе религиофобия, то есть неприязнь к любым проявлениям религиозного.

Ключевые слова: исламофобия, ислам, терроризм, религиоведение, религиозный конфликт.

Summary

Nesprava M. V. The causes of Islamophobia in countries of the Western world. – Article.

The study deals with terrorist, historical, cultural, economic, militaristic, political and secular factors of the popularity of Islamophobia in the countries of the Western world. Religiously motivated terrorist acts, which in recent times have been taking place in the Western countries, are the first factor. The presence of a historical basis of the Muslim-European confrontation is the

second factor. The conflict of identities, which we can observe in the West countries between the local population and Muslim migrants, is the third factor. Fourthly, many European citizens consider Muslim migrants as persons who hold a significant part of their taxes. The modern wars in the territories of the Muslim states are the fifth factor. The political ambitions of the right-wing forces in the West are the sixth factor. Religionophobia that is popular in some European countries is the seventh factor.

Key words: Islamophobia, Islam, terrorism, Religious Studies, Religious Conflict.